

רקע למורה

מופעי גזענות הפכו כבר מזמן לחלק אינטגרלי מהמתרחש בחברה בישראל ובעולם. הקורבנות המרכזיים של תופעה זו הם אנשים ונשים השייכים לקבוצות מודרות ומופלות בחברה.

חינוך נגד גזענות הוא בעצם חינוך לזכויות אדם, לדמוקרטיה, לרב-תרבותיות ולסובלנות. הוא כולל תהליך של למידה על הגזענות כתופעה חברתית הפוגעת בערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם, ואת התובנה כי תפקידו של כל אחד מאיתנו לחשוף אותה ולהיאבק בה, גם ברמה האישית וגם ברמה הממסדית. תופעת הגזענות היא תוצר של הבנייה חברתית וכולנו קורבנות שלה. הגזענות המודרנית, המתקיימת בחברה דמוקרטית שינתה את צורתה והפכה להיות חמקמקה, ולרוב לא ניתנת לזיהוי. עם זאת, היא ממשיכה לשרת את בעלי הכוח בחברה. גזענות היא לא עובדת טבע וככזו נתן גם לפרק אותה.

גילויי גזענות גלויים, ברורים ובוטים - קל יחסית לזהות, וניתן להיאבק בהם דרך מערכת המשפט והחוק, כמו גם לסמן את הגבולות הברורים שלהם ולהתמודד איתם גם ברמה הציבורית והחינוכית. אבל מדאיגה אולי יותר היא **הגזענות הסמויה הממסדית הפועלת** באמצעות מנגנונים מתוחכמים המשפיעים על חלוקת המשאבים, ולכן אפשר לומר שזהו אחד המאבקים החשובים ביותר נגד גזענות.

השנה הכנו חומרים חינוכיים העוסקים בהיבט אחר של גזענות סמויה, כזו המתקיימת ברמה הבין-אישית. במערך זה ניתן כלים לחשוף ולזהות את הגזענות הבין-אישית, המתרחשת בסביבה הקרובה ובמעגלים החברתיים השונים של הפרט. מטרת המערך היא להכיר הפרקטיקות והמנגנונים, לחשוף את התלמידות והתלמידים לתופעת הגזענות הבין-אישית הסמויה, ליצור מודעות לקיומה ולאפשר לזהות אותה. חיזוק חוש הביקורתיות של התלמיד/ה לגבי אמירות שהן לכאורה מובנות מאליהן יפתח את יכולתו להבין את הקונטקסט הרחב של אמירות כאלה ולערער עליהן, ולקחת חלק פעיל יותר במאבק בתפיסות גזעניות.

פרופ' יהודה שנהב מגדיר את הגזענות כ"ייחוס של נחיתות לאדם או קבוצה, על בסיס של תכונות סטריאוטיפיות שמנוסחות בשפה ביולוגית, חברתית או תרבותית. בשיח גזעני נתפסות תכונות אלו כנחותות, כבלתי משתנות וכמהותיות לאותה קבוצה" (למאמרו של פרופ' שנהב "מהי גזענות?" לחצו כאן [בעברית](#) / [בערבית](#)). על פי הגדרה זו, גזענות יכולה להיות מופעלת כלפי כל קבוצה, גם כלפי בני קבוצות דומיננטיות וחזקות. עם זאת, כאשר יחסי הכוחות בין הקבוצות אינם שווים, גזענות כלפי מיעוטים וכלפי קבוצות מדוכאות ומוחלשות מעצימה את אי השוויון הקיים ממילא, ואף מעניקה לו הצדקה.

לתופעת הגזענות פנים רבות. היא יכולה להיות "ממסדית" - גזענות שהבסיס שלה הם חוקים, מנגנונים, ופוליטיקה של המדינה ושל מוסדותיה - כאשר אלו מפלים, מדירים ומתייחסים בצורה לא שוויונית לפרט

או לקבוצות מיעוט אחרת. היא מתקיימת בחוקה ובתקנות, בתוך המערכת, בלי שיהיה אפשר להצביע על אדם מסויים בתוך המערכת עם השקפות הנתפסות כגזעניות (גזענות מכון מנדל).

גזענות יכולה לבוא לידי ביטוי גם אמירות ברורות, בוטות ופוגעניות כלפי אנשים וקבוצות מיעוט שונות. אמנם, בעידן של תקינות פוליטית (פוליטיקלי קורקט), את רוב התפיסות הגזעניות כבר אסור להגיד בקול רם. אך התפיסות האלו מוצאות את דרכן אל פני השטח, דרך סדקים אחרים בשיח היומיומי.

לאור זאת, חשוב לשים לב לתופעה נוספת של גזענות בין-אישית או "מיקרו-אגרסיה": מקרים יומיומיים ושגרתיים של חילופי דברים מילוליים, התנהגותיים, סביבתיים, או שאילת שאלות ניטרליות לכאורה, שעלולות להיות פוגעניות כאשר הן מופנות לאדם מסויים. כך למשל, אם שואלים אדם ממוצא ערבי/אתיופי/רוסי וכו' "מאיפה אתה?" **בלי קונטקסט מתאים** זה עלול להיתפס כמיקרו-אגרסיה, כי ההנחה היא שהוא בא ממקום "אחר" ו"שונה" מזה של השואל/ת ומטרת השאלה היא לסמן לאותו אדם שהוא שונה, ולא מתוך ניסיון אמיתי להכיר אותו/ה. אם גבר רואה אישה החונה את הרכב ושואל אם היא צריכה עזרה ללא כל סיבה, ההנחה היא שהוא חושב שהיא לא יודעת לחנות בגלל היותה אישה, ולכן זו יכולה להיות גזענות מיקרו-אגרסיבית.

המונח "מיקרו-אגרסיה" יכול לסייע לנו לזהות ולהבין מסרים סמויים ופוגעניים המועברים באינטראקציות יומיומיות (שחלקן נעשות באופן מודע וחלקן באופן לא מודע), בהקשרים חברתיים ובין-תרבותיים שונים בין אנשים. האמירות הללו משדרות ייחוס של נחיתות לקבוצת המיעוט, ומבטא אפליה והדרה חברתית שלה. המיוחד במקרים אלה הוא שהם מתרחשים ביום-יום, בסגנון לא בוטה, סמוי ואפילו לא מודע, מבלי שהייתה מצד הדובר/ת כוונה לפגוע או להדיר.

החוקר Sue הרחיב את השימוש במושג "מיקרו-אגרסיה" לפרדיגמה מחקרית שבוחנת מגוון של התייחסויות, מרומזות בחלקן, שניתן להתייחס אליהן כאל "ניואנסים של תקשורת", וכאלו הן מבטאות הפחתת ערך כלפי מיעוטים לאומיים, דתיים ואתניים (Sue, 2010). הוא הבחין בין שלוש קטגוריות של מיקרו-אגרסיות. הקטגוריה הראשונה, "מיקרו-התקפות" (micro-assaults), מתייחסת לדיבורים מפלים ופוגעניים ביחס לפרט מקבוצת מיעוט כלשהי. היא נעשית לעתים קרובות באופן מודע, וכוללת פעולות גזעניות מפורשות, בעיקר אלימות מילולית (כגון קללות) או לא מילולית (כגון התנהגות נמנעת), שנועדו לפגוע בקורבן.

הקטגוריה השנייה, "מיקרו-עלבונות" (micro-insults), מתייחסת לעלבונות שיכולים להיאמר באופן אגבי או נרמז (למשל, לומר לאישה "עזבי זה לא בשבילך" ביחס לענייני מוסך). ייחוס דרגת אינטליגנציה נמוכה או סוג אחר של נחיתות או התייחסות לאדם כאל פושע, מסוכן או סוטה, על בסיס שיוכו לקבוצה אתנית/לאומית/מגדרית וכדומה.

הקטגוריה השלישית, "מיקרו-שלילת תוקף" (micro-invalidation), מתייחסת להתעלמויות שחווים פרטים מקבוצות מיעוט, כלומר לחוסר התייחסויות ולתחושה של שקיפות ("להרגיש כמו אוויר"). היא

נעשית לעתים קרובות באופן בלתי מודע, וכוללת הערות או התנהגויות שמטרתן לא לכלול, לשלול או לבטל מחשבות, רגשות, או מציאות חווייתית של אדם השייך לקבוצת מיעוט מופלית.

הטענה של Sue היא שאנשים המעבירים מסרים מפלים ופוגעניים באמצעות מבטים, תנועות גוף ואמירות שיש בהן מיקרו-אגרסיה לא בהכרח מודעים באופן מלא להשלכות של דבריהם או להשפעתם המערערת והמצטברת. כוונותיהם אף יכולות להיות טובות - למשל, פקיד המבקש להחמיא לקליינטית ערביה באמירה "העברית שלך מצוינת, אי אפשר לדעת שאת ערביה". ככל שהמסרים הגלויים עומדים בסתירה למסרים הסמויים, הם עלולים יותר לגרום לבלבול, למבוכה, לחוסר אמון ולכעס, ולעורר בושה ופגיעה בתחושת הערך העצמי.

חוקרות וחוקרים רבים מתחו ביקורת על המושג "מיקרו-אגרסיה", וטענו שהוא רחב מדי ומאפשר לפרש יתר על מידה את דבריהם של אחרים בצורה שלילית. נטען שהוא עלול להגביל את השיח הציבורי ולפגוע בחופש הביטוי של הפרט, ואפילו עלול להביא לשיטור עצמי ולצנזור עצמי של מחשבות ופעולות כדי למנוע מצב של האשמה במיקרו-אגרסיה. עוד טענה היא שהשיח על מיקרו-אגרסיה מעצים שיח של קרבנות ומקטין את יכולתו של היחיד להתמודד עם אינטראקציה בין-אישית, ועלול לייצר חברה של קונפליקט מתמשך, שבה אנשים מתחרים על מעמדם כקורבנות או כמגינים על קורבנות. חוקרים אחרים טענו שהתמקדות בתיאורית המיקרו-אגרסיה תפריע ליחיד ולקבוצה להתמודד עם מעשים גזעניים חמורים עוד יותר.

אלה שמצדדים במושג טוענים שהאתגר האמיתי של המאבק בגזענות הוא לזהות אותה גם כאשר היא סמויה ומטושטשת, וכי המטרה בזיהוי הערות או פעולות מיקרו-אגרסיביות היא לחנך אנשים ולהגביר את מודעותם לגזענות הלא מודעת והלא מכוונת הטמונה בכל אחד מאיתנו, ולא לבייש או להשתיק אותם.

מערך השיעור שלפניכם מתמקד בגזענות סמויה ויום-יומית שבאה לידי ביטוי בצורה של על מיקרו-אגרסיות. נעמוד על חשיבותה של המודעות לתופעה ונתייחס למופעים השונים שלה, במיוחד על רקע המורכבות המאפיינת את החברה שאנו חיות בה. בסרטון נצפה ברגעים יום-יומיים הממחישים את התופעה ואת מעגלי הדיכוי אשר גורמים לפרט להרגיש חוסר שייכות למרחב. המטרה היא שמורות/ים ותלמידים/ות יפתחו את היכולת להכיר, לזהות ולחשוף מיקרו-אגרסיה, כדי לאפשר הכלה רב-תרבותיות ודיאלוג גם במצבים מורכבים וקונפליקטואליים.